

УДК 82.091:[811.162.2+811.162.1]

Богдана Гончаренко
ORCID: 0009-0009-9275-6959

ІСТОРИЧНІ ПРОТОТИПИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті проводиться аналіз польсько-українських літературних і культурних зв'язків ХІХ століття, зокрема, взаємодії польської та української літератур через призму образу та концепції України як важливого культурного перехрестя. Зокрема, розглядається теза Г. Грабовича, що ґрунтується на ідеях І. Франка і інших дослідників, про роль України як центральної «перехідної зони» між польською та українською культурами. Висвітлює досягнення сучасних українських компаративістів, які подолали застарілі стереотипи про українську ідентичність, звужену до теми Козаччини, і акцентують увагу на нових літературних образах і темах. Аналізуються зміни у тематичній і жанровій конструкції літератури обох країн, зокрема, перехід від романтизму до позитивізму, що знайшов відображення у творчості таких авторів, як Г. Сенкевич і М. Старицький. Особливу увагу приділено Ю. І. Крашевському як ключовій фігурі в польсько-українських літературних зв'язках. Розглянуто його творчий шлях, від ранніх впливів байронізму та міцькевичівської естетики до пізніших соціально-політичних і історичних творів. Зокрема, проаналізовано, як ідеологічні та культурні зміни в суспільстві вплинули на його творчість, включаючи періоди консерватизму та демократизму. Розглянуті біографічні обставини, які вплинули на його творчість, та підкреслює важливість подальшого дослідження його літературної спадщини для розуміння культурних і літературних зв'язків між Польщею та Україною.*

Основні джерела дослідження – романи, оповідання та повісті, що висвітлюють історичні прототипи у творах українських та польських письменників другої половини ХІХ століття. Стаття є актуальним до-

слідженням, яке дозволяє краще зрозуміти роль літератури у формуванні соціальної свідомості в історії України та Польщі.

Ключові слова: позитивістська епоха, соціальна свідомість, історичні прототипи, романтизм літературний дискурс.

Інформація про автора: Гончаренко Богдана Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської та романо-германської філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Електронна адреса: gbogdana@ukr.net

Bogdana Goncharenko

HISTORICAL PROTOTYPES IN THE WORKS OF UKRAINIAN AND POLISH WRITERS OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract. *The article analyzes the Polish-Ukrainian literary and cultural relations of the nineteenth century, in particular, the interaction of Polish and Ukrainian literatures through the prism of the image and concept of Ukraine as an important cultural crossroads. In particular, the author examines G. Grabowicz's thesis, based on the ideas of Ivan Franko and other researchers, about the role of Ukraine as a central "transition zone" between Polish and Ukrainian cultures. It highlights the achievements of contemporary Ukrainian comparative scholars who have overcome outdated stereotypes about Ukrainian identity, narrowed to the Cossack theme, and focus on new literary images and themes. The changes in the thematic and genre construction of the literature of both countries are analyzed, in particular, the transition from romanticism to positivism, which is reflected in the works of such authors as H. Sienkewicz and M. Starytskyi. Particular attention is paid to J. I. Kraszewski as a key figure in Polish-Ukrainian literary relations. His creative career, from the early influences of Byronism and Mickiewicz's aesthetics to his later socio-political and historical works, is considered. In particular, the author analyzes how ideological and cultural changes in society influenced his work, including the periods of conservatism and democracy. The article discusses the biographical circumstances that influenced his work and emphasizes the importance of further research on his literary heritage for understanding the cultural and literary ties between Poland and*

Ukraine. The considered contacts between representatives of the artistic word of different nationalities, in this case, representatives of Ukrainian and Polish literature of the nineteenth century, who worked in the field of historical prose, created, in fact, a unique phenomenon of mutual influences, not only of an artistic, but above all of a socio-political nature.

The main sources of the study are novels, short stories and novellas that highlight historical prototypes in the works of Ukrainian and Polish writers of the second half of the nineteenth century. Thus, the article is a relevant study that allows us to better understand the role of literature in shaping social consciousness in the history of Ukraine and Poland.

Key words: positivist era, social consciousness, historical prototypes, romanticism, literary discourse.

Information about author: Bogdana Goncharenko, PhD, associate professor, Department of Slavic and Romano-Germanic Philology, V. I. Vernadsky Taurida National University.

E-mail: gbogdana@ukr.net

Bogdana Gonczarenko

HISTORYCZNE PIERWOWZORY W TWÓRCZOŚCI UKRAIŃSKICH I POLSKICH PISARZY DRUGIEJ POŁOWY XIX WIEKU

Abstrakt. Artykuł analizuje polsko-ukraińskie stosunki literackie i kulturowe w XIX wieku, w szczególności interakcję literatury polskiej i ukraińskiej przez pryzmat obrazu i koncepcji Ukrainy jako ważnego skrzyżowania kultur. W szczególności autorka analizuje tezę G. Grabowicza, opartą na koncepcjach Iwana Franki i innych badaczy, o roli Ukrainy jako centralnej „strefy przejściowej” między kulturą polską i ukraińską. Podkreśla osiągnięcia współczesnych ukraińskich komparatystów, którzy przewyżczyli przestarzałe stereotypy dotyczące ukraińskiej tożsamości, zawężone do tematyki kozackiej, i skupili się na nowych literackich obrazach i tematach. Analizowane są zmiany w konstrukcji tematycznej i gatunkowej literatury obu krajów, w szczególności przejście od romantyzmu do pozytywizmu, co znajduje odzwierciedlenie w twórczości takich autorów, jak H. Sienkiewicz i M. Starycki. Szczególna uwaga poświęcona jest J. I. Kraszewskiemu jako kluczowej postaci w polsko-ukraińskich

stosunkach literackich. Analizowana jest jego kariera twórcza, od wczesnych wpływów byronizmu i estetyki Mickiewicza po późniejsze prace społeczno-polityczne i historyczne. W szczególności autor analizuje, w jaki sposób zmiany ideologiczne i kulturowe w społeczeństwie wpłynęły na jego twórczość, w tym okresy konserwatyzmu i demokracji. Uwzględniono okoliczności biograficzne, które wpłynęły na jego twórczość, a także podkreślono znaczenie dalszych badań nad jego dziedzictwem literackim dla zrozumienia kulturowych i literackich więzi między Polską a Ukrainą.

Głównymi źródłami badania są powieści, opowiadania i nowele, które podkreślają historyczne pierwowzory w twórczości ukraińskich i polskich pisarzy drugiej połowy XIX wieku. W związku z tym artykuł jest istotnym badaniem, które pozwala nam lepiej zrozumieć rolę literatury w kształtowaniu świadomości społecznej w historii Ukrainy i Polski.

Słowa kluczowe: epoka pozytywizmu, świadomość społeczna, pierwowzory historyczne, romantyzm, dyskurs literacki.

Nota o autorze: Bogdana Gonczarenko, doktor nauk filologicznych, docent Katedry Filologii Słowiańskiej i Romańsko-Germańskiej Tawrijskiego Uniwersytetu Narodowego im. W. Wernadskiego.

E-mail: gbogdana@ukr.net

Це дослідження є переконливою ілюстрацією тези, яку сформулював Г. Грабович, яку першим окреслив ще І. Франко в своїх працях з історії польської літератури та ряд інших дослідників про те, що на широкому тлі польсько-українських культурних, передусім літературних зв'язків упродовж всього XIX ст., основним спільним ґрунтом є образ і концепція України, історія, народ, природа якої виступають як винятково центральна «перехідна зона» між обома культурами.

Тож варто віддати належне сучасним українським компаративістам, які системно підійшли до розгляду цієї теми та проблематики у взаєминах між обома народами. У їх дослідженнях вже немає устояних стереотипів, характерних для багатьох їх попередників, які ідентифікацію України в обох літературах тієї пори зводили до теми Козаччини. Безперечно ця тема є доволі глибоко присутньою в обох літературах, насамперед, епохи романтизму,

зокрема у творах представників «української школи» польської літератури, яких ми відносимо до цього літературного періоду і тих, яких вважаємо позитивістами. Зрештою, типологія історичних тем та художніх образів, що з'явилися в обох літературах принципово різняться від тих тематичних моделей, які з'являться в них у пізніші часи, ідейно-творчим вододілом для яких стане поява трилогій Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» та М. Старицького «Богдан Хмельницький».

Проте важко не погодитися тут з Г. Грабовичем, який підкреслив, що і в польській, і в українській літературах, зокрема, першої половини XIX ст. Україна виступає у різних тематичних і жанрових контекстах: описово-подорожньому, етнографічному й фольклорному, побутовому, і, мабуть, що найголовніше, в історичному, зауваживши, що якраз в історичному контексті вона природно перероджується на суто ідеологічну тему [3, с. 134-136].

Детальний огляд цієї проблематики та зразків історіософської моделі польського позитивізму цілком слушно розпочати з творчості Ю. І. Крашевського, яку слід розглядати і як своєрідний культурологічний міст між обома народами, акцентуючи, передусім, на його позитивних ідейних послідах у взаєминах між ними, хоча Ю. І. Крашевський також не стояв осторонь згаданих міжнародних дискусій, започаткованих Г. Сенкевичем та М. Старицьким, до яких він долучився, насамперед, своїм романом «Божий гнів».

У добу романтизму на зацікавлення українським питанням вплинуло також те, що Україна була рідним краєм для багатьох польських письменників, зокрема Т. Заборовського, А. Мальчевського, С. Гоцинського, З. Фіша, О. Грози, Т. Падури, М. Грабовського і Ю. Словацького, які тут народилися та виростили.

Звернення згаданих польських письменників, які належали до так званої «української школи» періоду романтизму до, здавалося б, суто української тематики засвідчує глибинність культурних польсько-українських в їх історичній ретроспективі, як, зрештою, і спадковість ряду історичних тем, насамперед, у польській бароковій літературі, зокрема, у потрактуванні епохи Хмельниччини, скажімо у

«Хатній війні» С. Твардовського в XVII столітті до епохи романтизму та періоду позитивізму. Першими у висвітленні української тематики в XIX ст. були романтики: А. Міцкевич («Чаги», 1827, «Кримські сонети»), Ю. Б. Залеський («Українська думка», 1824, «Чайки», 1830, «Дух степу», 1841), А. Мальчевський («Марія», 1825), Ю. Словацький («Українська думка», 1826, «Змій», 1832, «Срібний сон Саломеї», 1843), М. Гославський («Поділля», 1828), С. Гощинський («Канівський замок», 1828), Л. Семенський («Три пророцтва», 1830), Т. Олізаровський («Вовкулак» (1835), «Хуртовина» (1836), М. Чайковський («Козацькі повісті» (1837), «Вернигора» (1838), «Гетьман України» (1841), Т. Ленартович «Вертеп», (1844) та ін.

Саме глибока зацікавленість Україною багатьма польськими письменниками призвела до появи в добу польського романтизму вже згаданого феноменального явища, як «українська школа романтиків».

«Тільки по справжньому чудова країна і незвичайний народ могли надихнути іншомовних поетів до такої щирої похвали цієї країні і її народу. В польському романтизмі (а це було неабияке явище) постійно звучали українські мотиви. Ці мотиви живуть і досі: і зараз в польській поезії зустрічаємо відголосся землі, яка є батьківщиною Т. Шевченка» [4, с. 87], – підкреслював Я. Івашкевич, який, як відомо, також був тісно пов'язаний з Україною.

«Українська школа» з її тематикою, мотивами, образами, імпульсами, фактичним матеріалом тощо відіграла важливу роль в епоху романтизму, ставши європейським культурним явищем, яку відомий літературний критик О. Тичинський ще 1837 році визнав однією з головних у польській літературі. Його думку поділяв і видатний літературний критик М. Грабовський ставши теоретиком цієї школи та присвятивши їй статтю «Про українську школу поезії» (1837). Основоположниками цієї школи вони вважали тріаду оригінальних поетів – Ю. Б. Залеського, А. Мальчевського і С. Гощинського. Важливо, що Грабовський розрізняє три художніх моделі у їх творах, які, на його думку, «змальовували три цілком різні України: Гощинський – Украї-

ну гайдамацьку, Залеський – Україну козацьку і лише Мальчевський – Україну польську, шляхетську.

Історія боротьби Польщі із козацтвом в XVII ст. лягла в основу роману Ю. І. Крашевського «Божий гнів», де показано «гріхи» шляхти. Гріхів було дійсно багато: розпуста, марнотратство, зайва розкіш при королівському дворі і при дворах магнатів у той час, як народ знемагав від приниження і злиднів. Всюди творилося беззаконня: кожен магнат і навіть шляхтич робив, що хотів, не підкорячись законам. Влада короля зводилася до нуля. На сеймі, вибори до якого проводилися шляхом підкупів і залякування, достатньо було п'яному або підкупленому шляхтичу крикнути «Не дозволяю.!» – і мудре починання змінювалося так, як це було вигідно патрону, що накладав знамените вето шляхтича. Крашевський вводить у роман запозичену особу, Бояновського, якого вважають праведником і пророком. Його устами автор оповідає про тяжке становище родини. Бояновський приходить на збори шляхтичів-виборників і говорить їм зловісні слова, дорікає за гріхи перед батьківщиною.

Історію і долю українського народу Ю.І.Крашевський інтерпретує через категорії «молитва» і «покаяння». Проте молитви і покаяння було, очевидно, аж ніяк не достатньо для того, щоб оживити державний організм.

Безперечно, творча інтерпретація історії та народу України Ю. І. Крашевським та іншими письменниками залишалася у контексті їх розгляду, як предмету, а не суб'єкту історії, на що справедливо вказує Г. Грабович. Суб'єктивна візія України зберігається і у творах польських позитивістів, що породить «руйнівний» ефект трилогії Г. Сенкевича не лише в польській літературі та культурі, але й у польській ментальності. Адже слід визнати, що польські романтики і позитивісти XIX ст. таки не зуміють в силу багатьох суб'єктивних та об'єктивних суспільних та націєтворчих факторів відмовитися від власних стереотипів сприйняття України як спільної власності, спільного історико-національного материка.

Тож тільки з певними умовностями можемо визнати, що якраз творчість, сприйняття України Ю. І. Крашевським є тут винят-

ком. Його бачення України інше – реалістичне, вільне від ідеалізації, ілюзій, часом переходить у песимістичну тональність. Загальновідомо, що Ю. І. Крашевський зробить доволі різкий крок від романтизму до реалістичного мистецтва, в творчих моделях якого ми знаходимо й ознаки позитивізму. Свій перехід до іншої естетики він обґрунтував на сторінках журналу “Tygodnik Petersburski” в 1839 році у полемічній статті-памфлеті «Україноманія», що стала його своєрідним маніфестом, в якому письменник виклав свої погляди на ряд літературних, культурних та ідеологічних проблем тодішнього польського літературного процесу. Важливим є також факт, що цей твір було надруковано в його публіцистичного циклу 1837–1841 років «Моральні хвороби XIX століття». До цього циклу увійшли памфлети, в яких автор виступав проти марнослів’я, інтелектуальної обмеженості, бездуховності, моральної деградації, тобто проти тих явищ, які він сприймав, як патологію.

Як відомо, навколо «Україноманії» розгорнулася доволі принципова дискусія. Ю. І. Крашевський трактує україноманію як своєрідну духовну хворобу. Перш за все нищівній критиці він піддав епігонство, сліпе наслідування, відхід від реальності, фанатичне творення чергового національного міфу. Його хвилювали безоглядна і бездумна експлуатація української тематики, зведення літературного мистецтва до вузьких рамок, до примітивізації, до моди. Письменник відстоював право літератури і – в ширшому розумінні – мистецтва на відображення повної, об’єктивної картини світу. «Бо хто Україною не жив, Україну не пройшов, не жив її життям, тільки в книжках шукають легенди, звичаї і навіть описи місцевості, створюючи українські речі стають сміховинними невірниками моди», – наголошував він [6, с. 19].

Найвищою цінністю автор проголошує дійсність, зв’язок мистецтва з життям, звинувачує представників української школи в штучності, фіктивності, вузькості світосприйняття, регіональній вибірковості, що призводить до художніх прорахунків. Тож стаття-памфлет «Україноманія» стала своєрідним викликом проти багатьох постулатів виголошених романтиками, міфологізованого

типу світосприйняття, аматорства і епігонства. Проте його власне зацікавлення культурою, історією, етнографією, фольклором українців, використання українського матеріалу в літературній діяльності стало основою появи на цьому благодатному ґрунті селянського циклу повістей «Історія Савки» (1842), «Уляна» (1843), «Остап Бондарчук» (1847), «Хата за селом» (1848), «Спогади про Полісся, Волинь і Литву» (1840), «Спогади про Одесу, Єдисан і Бужак» (1845–1846), «Вечори Волинські» (1859) та багато інших.

Відрядно, що Ю. І. Крашевський був переконаний в особливо-му значенні України та її історичній місії в розбудові слов'янської єдності. У «Спогадах про Волинь, Полісся і Литву» (1840) письменник відтворив багато фактів національно-визвольного руху під проводом Богдана Хмельницького, використовуючи при цьому понурі, повні відчаю і песимізму тони. Проте він таки не зумів переступити існуючих і в тодішньому, і в пізнішому польському суспільному середовищі стереотипів щодо трактування Хмельниччини як закономірного національно-визвольного руху, хоча на фоні того ж Сенкевича більш реалістично змоделивав дану епоху та її вплив на спільну українську та польську історію.

Видані ним у Вільно в 1845–1846 рр. «Спогади про Одесу, Єдисан і Бужак» також містять численні картини з трагічної української історії. Цей твір Крашевський присвятив не менш драгливій для польської історії та літератури темі — Гайдамаччини у контексті, зокрема, повстання 1768 року на Правобережній Україні, відомого під назвою Коліївщини, також вступивши у дискусію з представниками «української школи» та дійшовши до сумнівного висновку, що українська гайдамаччина не має нічого спільного з козацькою традицією. Власне, в цих своїх поглядах він з усією очевидністю перегукується з П. Кулішем.

Тож цілком зрозуміла закономірність появи у Ю. І. Крашевського історичного роману про Хмельниччину «Божий гнів» (1886) Цей твір з'явився вже після відомих повістей присвячених цій тематиці: «З тяжких днів» (1877) і «Бурхливої хвилі» (1880–1882) Т. Т. Єжа та «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича (1883), в яко-

му автор запропонував нову інтерпретацію драматичних подій польсько-українського минулого. Тож наголошуючи на принциповості своєрідного літературного дискурсу між Г. Сенкевичем та М. Старицьким, які створили протилежні творчі реальності часів Хмельниччини та України загалом, та в польській культурологічній реальності цілком автономний дискурс між Г. Сенкевичем та Ю. І. Крашевським.

Хмельниччина та війна з козаками за Ю. І. Крашевським це «страшний час божого гніву», кара, кров, братовбивство, а суцільний тріумф польського духу за Г. Сенкевичем, попри те, що фінал цих творів подібний, адже завершуються вони картинами перемоги польської зброї.

Рецепція «Вогнем і мечем» постійно супроводжувалася надзвичайною емоційністю. Після появи твору протягом декількох десятків років вирували пристрасті в колах польських критиків, літературознавців, письменників: більшість сприйняла твір захоплено, зокрема С. Тарновський, Ю. Б. Залеський, В. Дзедушицький, С. Кшемінський, натомість Б. Прус, П. Хмельовський, П. Свентоховський виступили проти спотворення історичної дійсності, ідеалізації жорстокої магнатської політики в Україні та викривленого зображення козацтва. Через двадцять років після виходу «Вогнем і мечем» полеміку ініціювали С. Бжозовський і В. Налковський, критикуючи ідейні основи трилогії Г. Сенкевича. У нових суспільно-політичних умовах Другої Речі Посполитої (період міжвоєнного двадцятиліття) з'явилися численні її літературознавчі дослідження – К. Войцеховського, С. Ляма, Ю. Кіяса, Ю. Кляйнера та інших. Польський історик О. Гурка опублікував серію статей, які згодом склали книгу «Вогнем і мечем» та історична дійсність» (1934). Він вважав, що картина минулого була змальована Г. Сенкевичем неправдиво. Погляди цього вченого викликали бурхливу дискусію і змусили багатьох його колег (наприклад, З. Лясоцький, В. Томкевич, А. Чоловський, М. Кукель, В. Конопчинський) виступити проти цих викривальних висновків. Поляризація оцінок таких зберігалась і надалі: від визнання

письменника генієм, а роману – вершинним мистецьким явищем (Л. Людоровський), до звинувачень у догоджанні уявленням і «дешевим мріям» пересічних читачів (В. Гомбрович), емоційній та інтелектуальній незрілості автора (Ч. Мілош).

В Україні твір також набув розголосу й одразу став об'єктом гострого осуду. В. Антонович, розглянувши його історіографічну концепцію, вказав на грубе спотворення правди. Своє неприйняття цього твору засвідчив І. Франко у численних принагідних згадках. М. Грушевський в циклі статей «Останні романи Г. Сенкевича» розглядає лише твори на сучасну тематику – «Без догмату» і «Родина Поланецьких», оминаючи попередній доробок письменника. За радянських часів українська полоністика майже не зверталася до літературознавчого аналізу «Вогнем і мечем»: подекуди можна було натрапити лише на побіжні згадки про «зоологічний націоналізм» автора. На той час чи не найповнішу його українську характеристику сформулювала Ю. Булаховська у передмові до перекладу роману Г. Сенкевича «Хрестоносці». Згодом ця дослідниця ширше проаналізувала «Вогнем і мечем» у своїх літературно-критичних статтях та передмові до першого його вітчизняного видання. На українському прочитанні роману спирається в дисертаційній праці М. Васьків, особливу увагу зосереджуючи на стильових і жанрових особливостях трилогії. Огляд творчості польського письменника з виваженою сучасною оцінкою роману «Вогнем і мечем» належить Р. Радишевському.

Широку дискусію серед учених-істориків, письменників, громадських діячів, публіцистів обох країн у кінці дев'яностих викликала кінопостановка Є. Гофмана (з українського боку в ній узяли участь Ю. Андрухович, Ф. Сисин, Ю. Шевчук, П. Тима). Тоді, зокрема, була сформульована причина несприйняття роману українським суспільством, що була наслідком несумісності різних національних проєктів. А останнім часом важливим чинником рецепції «Вогнем і мечем» у вітчизняному культурному просторі стало видання у 2006 році двох його перекладів.

У статті «Поєзія Тарас Шевченка у рецепції Генрика Сенкевича» О. Астаф'єв слушно підкреслює, що ревізія офіційної точки

зору польської історіографії на Хмельниччину в контексті творчості Г. Сенкевича відбулася в 30-40-х роках ХХ ст., коли польський історик О. Гурка, спираючись на праці В. Липинського, обґрунтував, що козацьке повстання не було стихійним бунтом суспільних маргіналів, яка його намагався подати Ф. Равіта-Гавронський, а було боротьбою української шляхти і українського народу проти політичної анархії Речі Посполитої. Він запропонував переоцінку діянь винятково талановитого вождя Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Максима Кривоноса та ін. Учений опублікував серію статей, які згодом склали книгу "Ogniem i mieczem" a "rzeczywistość historyczna" (1934). У ній він вважає, що письменник у творі пожертвував історичною достовірністю подій і прототипів. Погляди вченого викликали бурхливу дискусію і змусили багатьох його колег (З. Лясоцький, В. Томкевич, О. Чоловський, М. Кукель, В. Конопчинський) виступити проти цих викривальних висновків. Поляризація цих оцінок зберігається і надалі у його трактуванні сучасними літературознавцями з обох боків.

Зрозуміло, що семантику й поетику роману Сенкевича не можна оцінювати за спрощеними критеріями, адже він відображає тогочасну історичну свідомість польської суспільності, ніби продовжуючи діалог з попередніми літературними епохами. Зокрема з епохами романтизму та бароко. Та нині, справді, було б абсолютно нераціонально продовжувати подібні дискусії у форматі «шкідливості» цього твору, який з кінця ХІХ ст. є не лише очевидним явищем у польській літературі, але у суспільстві загалом, а нині радше є об'єктом політології та соціології. Адже вже перші критики намагалися розглядати твір у широкому контексті: чимало компаративних студій присвячено його зв'язкам, передусім, з бароково-епічною (А. Потоцький, Ю. Кшижановський, Т. Буйніцький, А. Новіцька-Єжова) та романтичною (А. Вільконь, К. Войцеховський, М. Здзеховський, С. Мересінський, Й. Штахельська) художніми традиціями, історіографічними працями ХІХ ст. (Болеслав Прус, С. Сандлер, Т. Буйніцький) та фольклором (Х. Капельюсь). І. Горський та М. Васьків зазначали типологічну

подібність між романом і поглядами П. Куліша (История воссоединения Руси).

Більш перспективним для наукової рецепції є аналіз його генетичних, контекстуальних та метатекстуальних зв'язків, переплєтених з авторським вимислом, емоційною тональністю, прийомами нарації, стильовими барвами і топікою. З огляду на пошук загального інтересу української полоністики до твору та появу нового культурологічного і літературознавчого інструментарію (у сфері інтертекстуальності, семіотики, топіки, історії ментальності), постає потреба розкрити тему на принципово новому методологічному рівні, подаючи її сучасну полікритичну інтерпретацію.

А з огляду на близькість історичних прототипів у тодішній польській літературі з українською для порівняльного літературознавства відкриваються нові можливості для їх співставлення з творчими моделями, які з'явилися в українській історичній прозі другої половини XIX століття, про що свідчать передусім твори М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, М. Костомарова, Д. Мордовця. У творчості цих прозаїків, як авторів історичних романів і повістей, переконливо представлено історичну ходу часу, людину й суспільство в історії, в її драматичних колізіях і складній проблематиці, яка властива і тодішній польській літературі, про що найбільш переконливо свідчать твори Ю. І. Крашевського та Г. Сенкевича.

Окремої уваги дослідників, потребують не лише історичні романи Ю.І.Крашевського, а його численні селянські повісті, мемуаристика, нарисові подорожні твори та публіцистика на основі українських матеріалів. Бо якщо, справді, для Г. Сенкевича ця тема виникла буквально без будь-якої попередньої підготовки, без глибокого знайомства із українськими матеріалами і вже точно – без живого контакту з Україною, то творча біографія Крашевського засвідчує глибоке закорінення в українській тематиці. Через це, мабуть, його «Божий гнів», який вийшов аж наприкінці його життя, безпосередньо після гучного дебюту трилогії Г. Сенкевича, сприймався деякими дослідниками як реакція чи навіть наслідування метром-літератором ідей та мотивів свого молод-

шого колеги. Проте подібна оцінка історичної прози Крашевського, як наголошує Р. Радишевський, є поверховою, адже в польській літературі на той час не було більш компетентного знавця історії, культури та життя українського народу, ніж він.

Зокрема, в текстах письменника можна зустріти такий осуд станового егоїзму, на який не всі сучасні польські історики можуть зважитися і тепер. Наприклад, персонаж «Печери Лади» Григорій Сорока щодо станової системи та національного поділу на руських землях говорить таке: «Ви погано знаєте своє минуле, якщо таке шляхетство селянина вас може здивувати. Прикладів цього у своїй історії ви можете знайти тисячі, тільки в останні нещасливі часи, а особливо у краях, Польщею на Русі підкорених і привласнених, шляхетський стан через національні відмінності став цілком окремим і геть відділився від простого народу». І хоч на думку В. Гнатюка, згадана повість у селянському циклі Ю. І. Крашевського знаменувала відхід від ліберальних позицій на консервативні, а образ Сороки був узятий не з реальної дійсності, а вигаданий автором з агітаційною метою, аби підкреслити власні уявлення про ідеальність колишніх патріархальних відносин поміж поміщиками і кріпаками, якраз подібна його образна модель ставить письменника і у ряд польських позитивістів своєї доби, зрозуміло, з певними умовностями, виходячи з масштабу його постання. При цьому Ю. І. Крашевський був і глибоким знавцем української старовини, вдумливим мислителем – зачинателем нових напрямків у тогочасному польсько-українському дискурсі.

Адже саме він здійснив подвижницьку працю зі збирання та публікації на сторінках «Атенеуму» матеріалів до української етнографії, фольклористики, історії. У різних інтерпретаціях українська історична проблематика присутня була в його історичній драмі «Гальшка» (1838), романах «Часи Зигмунда» (1846) «Король і Бондарівна» (1875), «Баніт. Роман з часів Стефана Баторія» (1885), «На королівському дворі» (1886) і «Божий гнів» (1886), в оповіданні «Татри на весіллі», у виданнях джерельних матеріалів – «Мемуари Яна Дуклана Охоцького» (1857), «Подорож Станісла-

ва Августа до Канева в 1787 р.». Своєрідно поєднані українською тематикою романи «Баніт», «На королівському дворі» і «Божий гнів». У «Баніті» козацьку пригоду Самійла Зборовського зображено за «Гербарієм» Бартоша Папроцького. У романі «На королівському дворі. Часи Владислава IV» представлено назрівання вибухової ситуації напередодні Хмельниччини.

Та повертаючись до літературного дискурсу між Г. Сенкевичем та М. Старицьким, слід визнати, що український прозаїк у своїх романах-відповідях «Богдан Хмельницький» (1896-1897), «Молодість Мазепи» (1898), «Руїна» (1899), «Останні орли» (1901), «Розбійник Кармелюк» (1903) прагне до реалістичного відображення історичних подій, тяжіє до відтворення внутрішнього стану своїх героїв на тлі суспільно значущих подій, порушує серйозні питання тодішніх взаємин України з Туреччиною, Польщею, Росією, художньо осмислює подальші шляхи розвитку української нації. Щоправда, маємо тут зважати і на очевидні цензурні вимоги до його історичної прози, зокрема, щодо трилогії «Богдан Хмельницький», яку він змушений був друкувати російською мовою у тодішній царській Росії, що накладало певний відбиток на концепцію власного твору на відміну від Сенкевича, який створив ідеальний національний міф для поляків.

Більш послідовним у творенні історіософської моделі позитивізму виступить І. Нечуй-Левицький в своїх історичних романах «Князь Єремія Вишневецький» (1897) і «Гетьман Іван Виговський» (1899). Видатний письменник продемонстрував тут категоричне несприйняття традиційних уявлень польських і московських авторів про українську історію як невід'ємну складову загального історичного процесу Речі Посполитої та Росії, обґрунтувавши ідею самостійного розвитку української нації. Тому обидва твори сповнені картин збройного опору українців підступній «дипломатії» Варшави і Москви, що всіляко прагнули знищити їх духовно-національні традиції.

Не менш складною в своїй ідейній складовій є драматургія І. Нечуй-Левицького, яка позначена жанровою різноманітністю,

виразністю типів, прагненням сценічними засобами передати атмосферу епохи, показати сучасні й давні звичаї українців. Серед його творів, написаних для сцени, — оперета на історичну тему («Маруся Богуславка», 1875), історична драма («В диму та полум'ї», 1911), сучасні комедії з міського побуту («На Кожум'яках», 1895, «Голодному й опеньки м'ясо», 1887), дитячі різдвяні сценки («По-пались», 1891). Його історична драма «В диму та в полум'ї» певною мірою кореспондує з романом «Гетьман Іван Виговський»: на сцені та сама епоха, ті самі історичні особи. Проте в романі Виговський виступає дещо складнішою натурою, ніж у драмі. Зазначимо, що у створенні цих творів І. Нечуя-Левицького не обминули негативні стереотипи, які на той час утвердилися в російській історіографії щодо негативного поцінування діяльності гетьмана Виговського. Проте з точки зору поцінування їх художніх вартостей, то письменник створив доволі цілісну творчу модель на задану тему без серйозного вивчення даної історичної епохи.

Контакти між представниками художнього слова різних національностей, у даному випадку представниками української та польської літератури XIX ст., які працювали в царині історичної прози створили, насправді, унікальний феномен взаємовпливів, не лише художнього, а передусім суспільно-політичного характеру.

Саме у такий спосіб формувалися майбутні тенденції розвитку художньої літератури обох літератур на зламі XIX-XX століть, зароджувалися їх культурні зв'язки, ідеологічні феномени вже в нових суспільно-історичних реаліях XX ст., які мали прямий або опосередкований вплив на процеси еволюції чи духовних криз обох націй.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко Б. Традиції позитивізму в контексті польсько-українського пограниччя. Київські полоністичні студії Т. XXXV. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. 100-105с.

2. Гончаренко Б. Постаць українця в польських творах і поляка в українській літературі другої половини XIX століття. Київські полоністичні студії Т. 38. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2023. 102-117с.

3. Грабович Г. Польсько – українські літературні взаємини : питання культурної перспективи. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. Київ : Критика, 2003. 129 – 156 с.

4. Радишевський Р. Українська полоністика з перспективи XXI століття. Київські полоністичні студії Т. XVII. Київ : Талком 2011. 12 – 151с.

5. Bracka M. Kwestia prawdy i krzywdy w powieściach ludowych Józefa Ignacego Kraszewskiego. Kraszewski i wiek XIX. Studia literackie. Tom XIII. Białystok, 2014. 521–532 s.

6. Kraszewski J.I. Choroby moralne XIX wieku. Ukrainomania .Wasylenko W. Józef Ignacy Kraszewski. Zapomniane, nieznane (ukraińskie materiały źródłowe). Warszawa: Min. Kultury I Sztuki, 1999. 180s.

REFERENCES

1. Goncharenko B. Traditions of Positivism in the Context of the Polish-Ukrainian borderland [Traditsiyi pozytyvizmu v konteksti polsko-ukrayins'koho pohranichchya] // Polonist Studies Vol. XXXV Kyiv: Kyiv University Press 2019, p. 100-105.

2. Goncharenko B. The Figure of the Ukrainian in Polish Works and a Pole in Ukrainian Literature of the second half of the 19th Century [Postat' ukrayintsiya v pol's'kykh tvoryakh i polyaka v ukrayinskiy literaturi druhoi polovyny 19 stolittya] // Polish Studies of Kyiv Vol. 38. Kyiv: Kyiv University Press, 2023, p.102-117.

3. Hrabovych H. Polish-Ukrainian Literary Relations: an Issue of Cultural Perspective. To the history of Ukrainian literature. Studies, essays, polemics. [Pol's'ko-ukrayinski literaturni vzaiemyny: pytannya kul'turnoyi perspektyvy. Do istoriyi ukrayins'koyi literatury. Doslidzhennya, eseyi, polemika] Kyiv: Krytyka, 2003, p.129 - 156.

4. Radyshevsky R. Ukrainian Polonistics from the Perspective of the XXI Century. [Ukrayins'ka polonistyka z perspektyvy XXI stolittya] // Polish Studies of Kyiv Vol. XVII Kyiv: Talkom, 2011, p.12 - 151.

5. Bracka M. The Issue of Truth and Harm in the Folk Novels of Jozef Ignacy Kraszewski [Kvestiya pravdy i kryvdy v poviestyakh ludovykh Yozefa Ihnatsiya Krashhevs'koho] // Kraszewski and the 19th century. Literary studies. Volume XIII. Bialystok, 2014, p. 521-532.

6. Kraszewski J.I. Moral Diseases of the 19th Century. Ukrainomania. [Choroby moralne XIX wieku. Ukrainomania] // Wasylenko V. Jozef Ignacy Kraszewski. Warsaw: Min. of Culture and Art, 1999, p.180.